

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДУ ЯК КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ

В.В. Михайленко

Чернівецький національний університет

Головна вимога до адекватності перекладу – збереження модусу твердження та модусу заперечення при перекладі з мови оригіналу (L1) на мову перекладу (L2). Розглянемо формулу перекладу висловлювань твердження та її складові.

Дискурсний аналіз (реальний) тексту мови оригіналу, що передує письмовому перекладу, та дискурсний аналіз (умовний) мовлення, що передбачається, який також передує усному (послідовному, синхронному) перекладу, має на меті встановити такі параметри:

1. АДРЕСАНТА (S) – мовця, автора, відправника повідомлення; його/її фонові знання; відношення до повідомлення; відношення до адресата.

2. АДРЕСАТА (R) – слухача, читача, реципієнта; його/її фонові знання; відношення до повідомлення; відношення до адресата. Тут необхідне уточнення: при письмовому перекладі реципієнт є фактором узагальненим, зворотний зв'язок не завжди передбачається; при усному перекладі зворотний зв'язок є обов'язковим, реципієнт є активним учасником комунікації.

3. ПОВІДОМЛЕННЯ (M) – текст, інформація, що реально існують тільки в рамках $S \rightarrow \leftarrow R$; у своєму мовному вираженні, коді (семантика, структура, прагматика).

4. ТЕМУ – загальну та її тематичну мережу, що дає можливість передбачити словник повідомлення.

5. МІСЦЕ – дії: реальне (1), те, що описується у повідомленні (2), місце /ситуація (3) усного перекладу.

6. ЧАС – дії реальний (1), час дискурсу або художній час (2) та час самого перекладу (3) у разі усного перекладу.

Зазначені параметри підтверджують гіпотезу про те, що переклад є актом міжмовної комунікації, а не допоміжним засобом порозуміння між АДРЕСАНТОМ та АДРЕСАТОМ. Специфіка даного акту полягає в тому, що експліцитна комунікація відбувається між мовцем/автором та слухачем/читачем, хоча і відбувається завдяки перекладачу.

Отже, на глибинному рівні можна виділити дві складові:

1. Комунікація між мовцем /автором (S) і перекладачем (Tr) у функції слухача/ читача (R).

2. Комунікація між перекладачем у функції мовця/передатчика та кінцевим слухачем/читачем.

ПРИМІТКИ:

1 У разі письмового перекладу перекладач підсвідомо дискутує з автором для пошуку адекватної одиниці.

2 У разі усного перекладу перекладач у функції слухача не є кінцевим реципієнтом.

Пропонуємо формалізувати процес перекладу як комунікативний акт:

1 $S \rightarrow M \rightarrow Tr (=R1) \rightarrow$

2 $Tr(S) \rightarrow M \rightarrow R2$, що можна переформулювати як

$S \rightarrow M(L1) \rightarrow Tr (=R1 \rightarrow M \rightarrow SL2) \rightarrow M$

$S1 \rightarrow ML1 \rightarrow Tr(R1L1 \rightarrow M \rightarrow S2L2) \rightarrow ML2 \rightarrow R2$,

де в залежності від типу перекладу перекладач має дати адекватний переклад без індивідуальної інтерпретації, особливо у випадку, наприклад, дипломатичного або технічного перекладу. Розроблену нами формулу можна порівняти зі сталою вже у перекладознавстві:

$$S1 \rightarrow T1 \rightarrow R1 \rightarrow \\ \rightarrow R2 + S2 \rightarrow T2 \rightarrow R2,$$

де S1 – мовець, T1 – текст оригіналу, R1 – реципієнт первинний, R2 – перекладач як реципієнт, T2 – текст перекладу, S2 – перекладач як мовець, R2 – реципієнт тексту мови перекладу (Комиссаров, 1990; Швейцер, 1988). Отже, тут об'єднуються два процеси комунікації – первинної та вторинної:

1) створення та сприйняття тексту мовою оригіналу;

2) сприйняття та створення тексту мовою перекладу.

Згідно з іншою точкою зору, процес перекладу вирізняє (1) екстралінгвістичний аспект – ідентифікація ситуації, описаної у тексті оригіналу та в тексті перекладу; (2) інтралінгвістичний аспект – встановлення спільних понятійних і структурних категорій (Комиссаров 1990).

Наша формула комунікації обов'язково передбачає введення прагматичного компонента (Prg)-
 $PrgL1 \rightarrow PrgL2$:

$S \rightarrow M(PrgL1) \rightarrow Tr (=R \rightarrow M(PrgL1 + PrgL2) \rightarrow M(Prg3L2) \rightarrow R$,

де Prg3 L2 – прагматичний компонент об'єднує зазначені компоненти мови оригіналу (Prg L1) та мови перекладу (Prg L2).

АДРЕСАНТ та АДРЕСАТ характеризуються фоновими знаннями (Background Knowledge), що забезпечують глибинну семантику комунікації:

$S(BK) \rightarrow M(PrgL1) \rightarrow Tr(SBK + RBK) = R \rightarrow M(PrgL1 + PrgL2) \rightarrow R(BK)$.

Проте дана формула не відображає всю складність процесу перекладу, де зазначені складові взаємодіють для досягнення адекватного перекладу. Справа в тому, що, по-перше, переклад виступає перекодуванням $L1 \rightarrow L2$, по-друге, у рамках тексту/дискурсу постійно відбуваються внутрішньокодові зсуви для підтримки самого тексту/дискурсу. Так, для підтримки розмовного реєстру, який перекладач вибрав як домінуючий, він вводить оператор заперечення замість авторського літературного тропу *imaginary*, наприклад:

1 'What do I care for your big brother? I've got a brother that's bigger than he is; and, what's more, he can throw him over that fence, too' (Both brothers were imaginary) (Twain, 1994:13).

1.1 – *А мне наплевать на твоего старшего брата! У меня тоже есть брат, ещё постарше. Возьмёт да как перебросит твоего через забор!*

(*Никаких братьев и в помине не было*) (Дарузес 1980:24).

Проте англійське імпліцитне заперечення на семантичному рівні трансформоване в російське експліцитне граматичне заперечення. Можливі також антонімічні заміни, при цьому відсутність дії зберігається:

2 *Neither boy spoke* (Twain 1994:11).

2.1 *Оба мальчика молчали* (Дарузес 1980:22).

Порівнюємо приклад англійського заперечення, яке трансформовано у російське твердження:

3 *The summer evenings were long. It was not dark yet* (Twain 1994:11).

3.1 *Летние вечера тянутся долго. Было ещё совсем светло* (Дарузес 1980:22).

«*Летние вечера*» – завжди світлі у фонових знаннях АДРЕСАНТА та АДРЕСАТА, тому перекладач під впливом семантики попереднього висловлювання та фонових знань не вводить оператор заперечення, змінюючи модус заперечення на модус твердження, хоча на глибокому семантичному рівні зміна не відбувається. Між іншим, хоча кількість засобів заперечення в мові оригіналу та мові перекладу не тотожна, варіації незначні, наприклад, у першому розділі оригіналу зареєстровано приблизно 68 одиниць заперечення, що мають загальний код мови, авторський код та заперечення, зумовлені внутрішнім кодом тексту. Сюди належить: *not* – 44, *no* – 6, *nothing* – 4, *neither* – 2, *never* – 2, *un* – 6, *less* – 2, де частка *not* виступає домінантою функціонально-семантичного поля заперечення; (Порів. у текстах Євангелій: Михайленко 2003:106) у російському перекладі – 60 одиниць: *не* – 39, *нет* – 7, *ничего* – 5, а також по одному *никак*, *никаких*, *ничему*, *никто*, *неужели*, *без* (*сомнения*), де домінанта поля – *не*. Зазначені російські заперечення відбивають загальний код мови перекладу, авторський код оригіналу, авторський код перекладу та заперечення, зумовлені внутрішнім кодом тексту. Наприклад, переклад прислівника *never* або займенників *nobody*, *nothing* потребує ще декілька одиниць заперечення, що характерно для російської та української мов:

4 *And he remembered that although the pump was only a hundred and fifty yards off Jim never got back with a bucket of ware under an hour* (Twain 1994:15).

4.1 *И ещё он припомнил, что, хотя колодец был от них всего шагов за полтораста, Джим никогда не возвращался домой раньше чем через час...* (Дарузес 1980:27).

5 *She! she never licks anybody* -... (Twain 1994:16).

5.1 – *Она-то? Да она никогда не дерётся* (Дарузес 1980:27).

6 *And then he would tell, and there would be nothing so good in the world as to see that pet model 'catch it'* (Twain 1994:23).

Вот тогда он и скажет, и полюбуется, как влетит «любимчику», ничего не может быть приятнее! (Дарузес 1980:27).

Більшість заперечувальних займенників у тексті перекладу є результатом синтагматичної сполучуваності, наприклад, англійського “*not*” з “*any/anyone/anybody/anywhere*”, що передаються низкою заперечень у російській мові:

Hang the boy, can't I ever learn anything? (Twain 1994:8).

7.1 – *Вот и поди с ним! Неужели (can't) я так ничему (anything) и не (O) научусь?* (Дарузес 1980:19).

Конструкт «функціонально-семантичне поле» допомагає згрупувати всі різнорівневі засоби заперечення у L1 і L2. Далі шляхом зіставного аналізу виділяємо типологічні та диференціальні одиниці, які підлягають верифікації у процесі перекладу. Так, в англійській мові домінантою поля заперечення є частка “*not*”, яка сполучується з допоміжними дієсловами *do* (*does, did*), *be* (*am, is, are, was, were, ain't*), *have* (*has, had*) та модальними дієсловами *can, could, may, might, shall* (*shan't*), *should, will* (*won't*), *would, must, need, ought, dare*. Вона також належить до структури різних модальних фраз та сполучується з інфінітивом, іменником, прикметником, прислівником та ін., що разом з іншими заперечувальними сполучниками, займенниками, прислівниками та ін. складають периферію поля заперечення: *neither of+Npl, neither...nor, not ... either, not ... nor, if not, not even, not in the least, not much of a + N, not quite, not until, none the +Acomp. degree, none of which, no one, no more, no doubt, not a+N, etc.* У формулу з прагматичним компонентом

$$S \rightarrow M(\text{PrgL1}) \rightarrow \text{Tr}(=R \rightarrow M(\text{PrgL1} + \text{PrgL2}) \rightarrow M(\text{Prg3L2}) \rightarrow R$$

введемо оператор заперечення *NOT* для встановлення модусу заперечення:

$$S \rightarrow (\text{Neg})M(\text{PrgL1}) \rightarrow \text{Tr}(=R \rightarrow (\text{Neg})M(\text{PrgL1} + \text{PrgL2}) \rightarrow (\text{Neg})M(\text{Prg3L2}) \rightarrow R.$$

Проілюструємо, по-перше, породження регулярного заперечувального речення “*They don't live in Regina*”:

База речення: *NOT they pres live in Regina*.

Позиція *NOT*: *they pres NOT live in Regina*.

Сполучуваність з оператором *DO*: *they pres DO NOT live in Regina*.

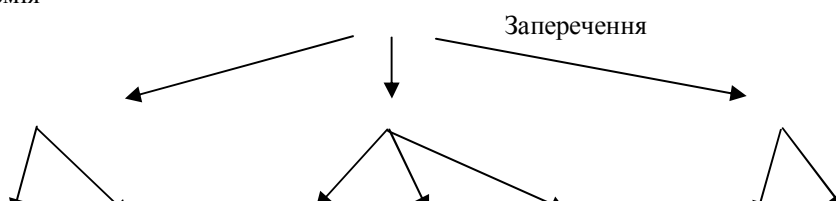
Редукція *NOT*: *they pres DO+N'T live in Regina*.

Злиття двох операторів: *they DO+N'T+pres live in Regina*.

Правила морфології: *They don't live in Regina*.

Найбільше зацікавлення у перекладача викликають правила вибору певного заперечення, який би зберігав фокус заперечення оригіналу в перекладі та його семантичні й прагматичні функції, що буде розглянуто нами в подальшому дослідженні.

Усі одиниці заперечення можна поділити за засобом вираження – на граматичні та лексико-граматичні, останні, в свою чергу, за ознакою частини мови – на субстантивні, дієслівні, прислівникові, прикметникові, займенникові та лексичні заперечувальні афікси). Граматичні одиниці за своєю семантикою вирізняють екзистенціальні та модальні; перші поділяються на реченнєві та частино-реченнєві; реченнєві – на чотири групи: речення – *No*; маркери фразової когезії, маркери реченнєвої когезії та *Not*-матричне. В ідеалі наведена таксономія

Граматичне

Лексико-граматичне

Лексичне

Екзистен-ціональне   Модальне   Дієслівне   Номіна-тивне   Прислі-вникове   Префікс   Суфікс

Реченнєве   Частино-реченнєве

Речення   Фраза   Речення як складове
складного

може працювати в парадигматичному режимі, у синтагматичному режимі складність користування зумовлена кореляціями мовного коду L1 і L2, авторського коду, перекладацького коду та внутрішньотекстового коду. Порівняємо використання *NOT* (повної форми) – 277 одиниць і *N'T* (редукованої форми) у складі допоміжного або модального дієслова – 578 одиниць (найчастотнішим сполучуванням є *AIN'T* – 119 одиниць, зовсім відсутні сполучення *ISN'T*, *AMN'T*, *AREN'T HADN'T*, *DOESN'T*, *SHAN'T*, що становить проблему перед стилістикою) та у тексті оригіналу “Пригоди Тома Сойєра” Марка Твена. В англійському тексті Біблії, навпаки, *NO* – 10679 одиниць, в той час як *NOT* – 6530 одиниць.

Проведена формалізація була необхідною для встановлення складових процесу перекладу як акту комунікації та виокремлення фокуса заперечення, що потребує особливого механізму трансформацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990.
2. Михайленко В. Понятійна категорія заперечення: структура вираження у діяхронії //Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2003. - Вип.155. – С.103-108.
3. Твен Марк. Приключения Тома Соейера. Приключения Гекльберри Финна.– М.: Правда, 1987.- 527 с.
4. Швейцер А.Д. Теория перевода. – Москва: Наука, 1988.
5. Mark Twain. The Adventures of Tom Sawyer. - Reading: Penguin Popular Classics, 1994. - 221 p.

Надійшла до редколегії 18 березня 2003р